

Suomalaisen kansanuskon helposti lähestyttävä perusteos

Konsta Kaikkonen

Tromssan yliopisto (UiT The Arctic University of Norway)

Risto Pulkkinen 2014. *Suomalainen kansanusko: Samaaneista saunatonnttuihin*. Helsinki, Gaudeamus, 416 s.¹

Helsingin yliopiston dosentti Risto Pulkkinen on tunnettu nimi suomensukuisten kansojen uskontotieteellisen tutkimuksen parissa. Hänen kirjoittamansa perusteos *Suomalainen kansanusko* on monipuolinen, systemaattinen ja perinteitä kunnioittava kirja suomalaisesta kansanuskosta sekä siihen liittyvästä ihmistieteellisestä tutkimuksesta. Se etenee loogisesti ja esittelee aiheensa yleistajuisesti, mutta seikkaperäisesti, pohjaten argumenttinsa kansanrunoudesta nostettujen esimerkkien ohella esimerkiksi arkeologisiin löytöihin ja vertaileviin näkökulmiin. Kirjan parasta antia on mukaansatempaavuus, joka syntyy selkeän rakenteen ja kielen, graafisen ilmeen, yleistajuisuuden sekä mielenkiintoisten esimerkkien yhteisvaikutuksesta. Pulkkinen kirja lunastaa hyvin lupauksensa suomalaisen kansanuskon perusteoksena sopien johdattukseksi syvällekin aiheeseen, mutta on paikallaan myös aiheesta enemmän kiinnostuneen kirjajuhllyssä.

Samankaltaisista teoksista esimerkiksi Anna-Leena Siikalan vaikeammin lähestyttävä, hieman sekavampi ja folkloristisesta näkökulmasta aihetta käsittelevä *Itämerensuomalaisten mytologia*

¹ Tämä kirja-arvio valmistui vuonna 2015 ja on jäänyt julkaisematta monesta syystä, mutta kirjasta tulevan laajennetun englanninkielisen version myötä se on tulossa taas ajankohtaiseksi. Saamiene tietojen mukaan teos ilmestyy uuden kustantamon nimeltä 'Marraskirjat' kustantamana. Varhaisen kirjoitusajankohtansa vuoksi arvio ei ota kantaa sittemmin julkaistuihin kirja-arvioihin tai niiden teokseen kohdistamaan kritiikkiin esimerkiksi folkloristisen materiaalin tulkinnasta tai karjalaisperäisten runojen esittelystä suomalaisina.

(2012) sekä auttamattomasti vanhentunut ja tarkemmin alkuperäisaineistoon ja tutkimushistoriaan lähestyttävyyden kustannuksella paneutuva Martti Haavion *Suomalainen Mytologia* vuodelta 1967 ovat jättäneet jälkeensä aukon, jonka Pulkkinen kirja täyttää mallikkaasti. Samantyyllisistä teoksista lisäksi esimerkiksi Juha Pentikäisen vastikään italiaksi käännetty *Kalevalan Mytologia* (1987) on vähemmän yleisluontoinen ja aiheiltaan Pulkkinen teosta suppeampi käsitellessään lähinnä Kalevalaa, sen syntyä ja siihen liittyvää tutkimusta.

Suomalainen kansanusko sopineekin suomalaisen kirjahyllyn ohella oivallisesti esimerkiksi kansanuskoa käsittelevän kurssin rungoksi tai lukion kurssin lisälukemistoksi edellä mainittuja teoksia paremmin. Aiheeseen liittyvää tutkimuksellista keskustelua voisi hyvin syventää tarvittaessa suppeammankin kurssin puitteissa. Myös kirjan selkeä ja looginen rakenne sekä systemaattinen ote varmasti tukevat kurssimuotoista opiskelua paremmin kuin edellä mainitut teokset.

Kirjan lukemiseen ei tarvitse aiempaa tietoa uskontotieteestä tutkimusalana, mutta parhaimmillaan sen veikkaisi sytyttävän lukijassa uskontotieteellisen kiinnostuksen kipinän. Monet aiheet ja esimerkit nappaavatkin mukaansa myös perehtyneemmän lukijan mielenkiinnon. Teos myös johdattelee kiinnostunutta lukijaa aiheeseen liittyvän kirjallisuuden ja tutkimusten pariin, nojaten kuitenkin suurimmaksi osaksi menneiden vuosikymmenten tuotoksiin. Aivan kirjan lopussa on myös lyhyt katsaus aiheeseen liittyvään tutkimushistoriaan.

Teos on suomalaisen uskontotieteen perinteitä kunnioittava, pohjaten monia argumentteja ja näkökulmia esimerkiksi uskontotieteen professori emeritus Juha Pentikäisen ja hänen edeltäjiensä ja aikalaistensa luoman vankan tutkimuksellisen pohjan päälle. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että Pulkkinen käsittelee edeltäjiensä tavoin kirjassaan suomensukuisia kansoja laajempänä kokonaisuutena. Vaillinaisen ja suhteellisen myöhäisen lähdeaineiston takia historiaan suurelta osin kadonneeseen suomalaiseen muinaisuskoon liittyviä tulkintoja ja johtopäätöksiä tehdään siis vertailemalla siitä saatuja tietoja esimerkiksi aineistoihin ja tulkintoihin uralilaisien kansojen ja saamelaisten uskomusmaailmasta.

Yksi läpi kirjan toistuva vertaileva viitekehys on uskontoekologinen. Ruotsalaisen Åke Hultkrantzin 1960- ja 1970-lukujen aikana kehittämä teoria samankaltaisissa olosuhteissa elävien kulttuurien uskonnollisten tapojen yhteneväisyydestä sekä kulttuuriantropologi Matti Sarmelan samansuuntainen käsitys erilaisista kulttuurityypeistä jakavat suomalaisen kansanuskon kätevästi erilaisiin kehitysvaiheisiin, jolloin aiheetta on helpompi lähestyä ja johtopäätösten tekeminen yksinkertaistuu. Esimerkiksi metsästyksellä ja kalastuksella eläneiden muinaissuomalaisien uskomusmaailmaa valottavat vastaavat esimerkit Siperiasta ja saamelaisalueelta, maanviljelykseen liittyvien uskomusten vertauskohtia haetaan esimerkiksi marien ja virolaisten kansanperinteen parista.

Pitkälti elinkeinojen ja kielisukulaisuuksien perusteella tehdyn luokittelun keinotekoisuuden korostamista, taustalla olevien teorioiden kyseenalaistamista sekä vertailemalla tehtyjen johtopäätösten tekemisen reflektointia olisi kuitenkin kaivannut tekstiltä enemmän. Myös lähdekritiikki olisi voinut olla kattavampaa, mikäli teos olisi tarkoitettu puhtaan tieteelliseksi tutkielmaksi. Yleistajuiseen teokseen monisyiset suomalais-ugrilaisten kansojen tutkimukseen liittyvät keskustelut tai vertailevan tutkimuksen kritiikin laajempi käsittely eivät kuitenkaan ymmärrettävästi sovi.

Myös muu tieteellinen keskustelu jää osin pintapuoliseksi, vaikka Pulkkinen valottaa tiettyjä teoreettisia aiheita hyvin ja selkeästi. Kulttuurisensitiivisiin tai metateoreettisiin keskusteluihin kirja ei juurikaan ota kantaa, mikä on teoksen luonteen huomioon ottaen myös ymmärrettävää. Kirjan suurimmat puutteet liittyvätkin juuri sen yleistajuisuuteen. Tavallaan Pulkkinen ostaa jo esipuheessa itselleen "vapaudut vankilasta"-kortin, jolla voi ohittaa "yleisesti tiedossa oleva"-määritelmän turvin monta kriittistä kysymystä. Kirjan ollessa jo nyt massiivinen on laajemman keskustelun ja lähdekritiikin jääminen suppeaksi toki perusteltua.

Kirjoittajan oma teoreettinen anti on kansanuskoon liittyvien merkitysten ja symboliikan uskontotieteelliseen ja semioottiseen tulkintaan nojaavaa. Myös tämä erottaa Pulkkinen teoksen hieman samantyyulisistä ja jo mainituista folkloristi Anna-Leena Siikalan *Itämerensuomalaisten mytologia* -yleisteoksesta, Haavion selkeämmin vertailevaan mytologiaan pohjaavasta teoksesta ja Pentikäisen tarkemmin Kalevalaan sidotusta esityksestä. Siinä missä esimerkiksi Siikalan kirja lähtee purkamaan suomensukuisten kansojen mielenmaisemaa kansanrunouden tutkimuksen lähtökohdista, on Pulkkinen näkökulma selkeämmin uskontotieteellinen, vaikka molemmat viittaavat esimerkiksi kansanrunousarkistoon kerättyyn materiaaliin ja SKVR-kokoelmaan ahkerasti.

Suomalaiseen kansanuskoon sisältyy Pulkkinen teorian mukaan dualistinen ja sisäisesti koherentti ajatusmaailma, jota hän hahmottaa jakamalla ilmiöt ja asiat kansanuskon logiikan mukaisesti esimerkiksi horisontaalisesti (etelä/pohjoinen), vertikaalisesti (ylinen/alinen), jopa sukupuolellisesti (mies/nainen). Teoria muodostaa laajan viitekehyksen, jota kirjoittaja käyttää tulkitessaan vaikkapa Kalevalan runoja, paikannimistöä ja muinaisia uhripaikkoja. Pulkkinen käy läpi myös joitakin muita mielenkiintoisia teoreettisia sivujuonteita suomensukuisten kansojen tutkimukseen liittyen. Esimerkiksi lyhyeksi jäävä viittaus kognitiiviseen uskontotieteeseen ja ihmisen taipumukseen havaita moraalisia ihmisenkaltaisia toimijoita ympäristönsään sivulla 44 jää kuitenkin irralliseksi ilman viitteitä tai laajempaa keskustelua.

Moniin esimerkiksi Siikalan, Pulkkinen ja Pentikäisen tulkintoihin liittyy olennaisesti ajatus sukupolvelta toiselle siirtyvästä samanistisesta mentaliteetista. Suomalaisen samanismin mielenmaiseman nähdään siis säilyneen kansanuskossa siitä huolimatta, ettei siitä ole suoria lähteitä, eikä samaanin voida katsoa olleen osana suomalaista yhteisöä ainakaan varhaisen keskiajan jälkeen. Oletusta suomalaisen samanismiin liittyneen mentaliteetin jatkuvuudesta myöhemässä kansanuskossa, runoperinteessä ja tietäjälaitoksessa on kritisoitu esimerkiksi Tom Sjöblom (2002, 126-155) Hänen mukaansa mentaliteetti tulisi nähdä staattisen ajatusmallin sijaan jatkuvasti uudistuvana ja dynaamisena prosessina.

Termien käyttö on teoksessa suurimmaksi osaksi huolellisesti perusteltua ja asiantuntevaa. Avaintermi kansanusko on teoksen luonteen nähden hyvin ja selkeästi määritelty. Kansanusko sisältää Pulkkinen määritelmän mukaan toisaalta esikristillisen muinaisuskon elementit, toisaalta kristinuskon kanssa rinnakkain ja päällekkäin eläneen kansankulttuurin uskomusmaailman. Kansanuskon jakaminen näihin kahteen osa-alueeseen on selkeää ja perusteltua, ainoastaan termien muinaisusko ja kansanusko käyttö on hieman päällekkäistä. Varhaista kansanuskoa kuvailtaessa termit kuten samanismi ja animismi määritellään väärinkäsitysten välttämiseksi suhteellisen tarkkaan, vaikka edellä mainittuun samanistisen mentaliteetin ongelmaan ja siihen liittyvään terminologiseen keskusteluun ei kirja paneudu. Myös suomalaisuus-käsitteen historia ja alueelliset erot otetaan huomioon.

Kieliasu menee paikka paikoin monimutkaiseksi, mutta kieli on suurimmaksi osaksi ymmärrettävää, selkeää ja mukaansatempaavaa. Pulkkinen nojaa kirjassaan moneen mielenkiintoiseen esimerkkiin, jotka pitävät sopivasti tekstin rytmiä yllä. Otteet kansanrunousarkistosta ja muut helposti ymmärrettävät esimerkit ovatkin kirjan parasta antia. Nämä elämänmakuiset ja mielenkiintoiset, joskus rivotkin, esimerkit pitävät lukijan otteessaan ja perustelevat suurimmaksi osaksi hyvin laajempien johtopäätösten tekoa. Kuvat, illustraatiot ja erilliset laatikot pitävät kirjan monipuolisena ja värikkään kieliasun ohella karkottavat yleisteoksissa liian usein esiintyvää puuduttavaa monotoniana. Maria Mannerin suunnittelema ja toteuttama visuaalinen ilme on kantta myöten aisteja provosoiva, jopa synkeä ja eteerinen, mutta sopii kontekstiinsa hyvin.

Rakenteeltaan ja jäsentelyltään kirja on looginen, systemaattinen ja selkeä. Kirjan alkupuoli syventyy muinaissuomalaisen maailmankuvan esittelyyn teemoittain jaettujen lukujen mukaisesti. Johdannon jälkeiset kuusi lukua avaavat järjestelmällisesti esimerkiksi luontosuhteeseen, sielukäsityksiin ja kuolemaan sekä maailman syntyyn ja rakenteeseen liittyviä aiheita tyhjentävästi. Luvut seitsemän ja kahdeksan puolestaan valottavat muutosta muinaisuskosta kansanuskoon käsittelemällä esimerkiksi kristinuskon ohella ja sen kanssa limittäin eläneeseen suomalaisen kansanuskoon liittyvää tietäjälaitosta sekä maagista ajattelua.

Suomalainen kansanusko on pienistä ja ymmärrettävistä puutteistaan huolimatta selkeä ja mainio perusteos suomalaisen mielenmaiseman historiasta, joka pitää lukijan otteessaan ja toimii aiheesta kiinnostuneelle erinomaisena johdatuksena aiheeseen. Se tarjoaa kuitenkin kiinnostavia esimerkkejä ja näkökulmia myös perehtyneemmälle lukijalle, vaikka mitään uutta ja mullistavaa Pulkkinen teoksesta ei varsinaisesti löydy.

Lisälukemista ja lähteitä

Haavio, M.

1967 *Suomalainen mytologia*. Porvoo: WSOY.

Pentikäinen, J.

1987 *Kalevalan mytologia*. Helsinki: Gaudeamus.

Siikala, A.-L.

2012 *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: SKS.

Sjöblom, T.

2002 "Only a Hobo": Heuristic terms in historical ethnography. – T. Sakaranaho, T. Sjöblom, T. Utriainen & H. Pesonen (toim.), *Styles and Positions: Ethnographic perspectives in comparative religion*, 126–155. Helsinki: Helsingin yliopisto.